

DOI: 10.14456/jem.2018.10

บทความวิจัย / Research

03

รูปแบบการบริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อรักษา
ระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ
ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์
COMMUNITY FORESTS ADMINISTRATION
AND MANAGEMENT MODEL FOR PRESERVING
THE ECOSYSTEM AND ENVIRONMENT IN
NATIONAL RESERVED FOREST IN PA-KHAM
SUBDISTRICT MUNICIPALITY, PA-KHAM
DISTRICT, BURIRAM PROVINCE

ณัฐพล วงษ์รัมย์^{a,✉} ณัฐวุฒิ ทะนันไธสง^a และชลาวัล วรรณทอง^a

^aคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Nattapon Wongram^{a,✉} Natthawut Tananthaisong^a and Chalawan Wantong^a

^aFaculty of Science, Buriram Rajabhat University

✉ Nattapon.wr@bru.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบทและการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชุมชน เพื่อสำรวจลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ และเพื่อหารูปแบบบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม พื้นที่ศึกษา คือ ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรวล และป่าหนองหมีในเขตเทศบาลตำบลปะคำ โดยศึกษาจากข้อมูลจากเอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบบสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมระดมความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และสำรวจบริบทและข้อมูลป่าด้วยเครื่องมือทางภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศ

ผลการวิจัยพบว่า ป่าพื้นที่ศึกษามีเนื้อที่รวม 6.78 ตารางกิโลเมตร ลักษณะพื้นที่ลาดเอียงลงไปด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ซึ่งเป็นต้นกำเนิดลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล คือ ลำนางรอง และลำน้ำมาศในพื้นที่การสร้างแนวถนนกันไฟ และพบพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกโดยชาวบ้าน เพื่อทำการเกษตรจากการประชุมโดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และชาวบ้าน พบว่า ชุมชนมีความต้องการในการจัดทำแผนที่ขอบเขตป่าให้ชัดเจนเพื่อป้องกันการบุกรุก การหาแนวทางเฝ้าระวังการตัดไม้ทำลายป่าและการจัดทำแนวป้องกันไฟ นอกจากนี้ยังพบว่า แคนนาในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ของชุมชนเป็นพระสงฆ์ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดป่าปะคำธรรมสามัคคี เป็นแกนนำในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้

คำสำคัญ: การบริหารจัดการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมป่าชุมชน

Abstract

This research aimed to 1) Investigate context and participation of community forest management 2) Survey physical and biological features and 3) Establish model of participatory forest management. The studied areas included National Reserved Forests at Kok Yai Forest, Nong Mee Forest, and Nong Pra Suan Forest within the jurisdiction of Pakham Subdistrict Municipality. Study of information was conducted from documents, textbooks, and relevant research works, in-depth interviews, brainstorming sessions of stakeholders, survey of context and forest information with geographical and geo-informatics tools. The research findings revealed that the forest areas under the study covered in total 6.78 square kilometers, with elevation from surrounding areas, slope to the east and the west, and source of tributaries of the Mun River namely Lam Nang Rong and Lam Nam Mat. In the forest areas, firebreak roads were built. The forest areas were found to be encroached by villagers engaged in agriculture. According to the meetings attended by Community Forest Committee, community leaders, monks, and villagers, it was found that there was the need to set up clear forest boundary map to prevent encroachment, guideline to monitor forestation, firebreaks, and database of resources of community forests. It was also found that the abbot of Wat Pa Pakham Dhamma Samaggi was the leader of preservation of forest eco-system.

Keywords : Community forest management, Participation, Community forest

บทนำ

ทรัพยากรป่าไม้ถือเป็นทรัพยากรหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ทั้งทางตรง เช่น เป็นแหล่งอาหาร ใช้เป็นอาหาร ใช้สร้างที่อยู่อาศัย เป็นต้น และทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำ รักษาสมดุลอากาศ กรองมลพิษทางอากาศ เป็นต้น แต่ด้วยเหตุที่ป่าไม้ถูกใช้อย่างฟุ่มเฟือยและไม่ถูกต้อง ไม่มีการปลูกทดแทนการใช้งานป่าไม้เพียงพอและทันที่ นอกจากนั้นแล้วในการฟื้นฟูแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่เสื่อมโทรมนั้นใช้เวลานานในการฟื้นฟู ปัจจุบันจึงประสบปัญหาป่าเสื่อมโทรมในพื้นที่ป่าของประเทศไทย ในประเทศไทยโดยหน่วยงานรัฐที่ดูแลเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ต้องการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ที่อยู่ใกล้แหล่งชุมชน จึงมีแนวคิดจัดตั้งป่าชุมชนโดยมีกติกาให้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกันภายในชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนในการบริหารจัดการป่า ชุมชนบางแห่งมีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชน และจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน (Saengchan, Pengpae & Mirasing, 2014) เพื่อร่วมรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Sritanatom (2010) ที่พบว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของประชาชนได้รับความสนใจและปฏิบัติอย่างแพร่หลายในประเทศที่กำลังพัฒนาและมีทรัพยากรป่าไม้เป็นฐานการผลิต อาทิ อินเดีย ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย เป็นต้น

อำเภอปะคำ เป็นอำเภอขนาดเล็กแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 200 ปี โดยบรรพบุรุษดั้งเดิมอพยพมาจากเมืองนครราชสีมา ต่อมามีการพัฒนาเส้นทางเลียบริมชายแดนสาย 224 เพื่อเป็นเส้นทางลำเลียงและส่งกำลังบำรุงในพื้นที่เรียบเขตแดน ทำให้เกิดการพัฒนาระบบเศรษฐกิจในอำเภอเพิ่มขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ รัฐบาลได้ประกาศให้หลายพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัย เช่น ประกาศเป็นพื้นที่นิคมสร้างตนเอง ส่งเสริมให้คนอพยพเข้ามาอยู่โดยจูงใจให้พื้นที่อยู่อาศัยหากย้ายเข้ามาอยู่ในอำเภอบ้านปะคำ จึงมีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่มากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา (Boonyiam & Mahakhan, 2015) การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยและการพัฒนาระบบเศรษฐกิจในพื้นที่ดังกล่าว จึงส่งผลให้จำนวนประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในภาคการเกษตรนั้นได้มีการส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น เช่น ส่งเสริมให้ประชาชนทำนา ส่งเสริมให้ปลูกมันสำปะหลัง ส่งเสริมประชาชนปลูกต้นยูคาลิปตัส ส่งเสริมให้ประชาชนปลูกยางพารา เป็นต้น ซึ่งทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องการที่ดินเพื่อรองรับการทำอาชีพดังกล่าว จึงเกิดการบุกรุกที่ดินในรูปแบบต่างๆ ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2560 ในอำเภอปะคำ เหลือพื้นที่ป่าจากการบุกรุกจากการทำกินของชาวบ้านโดยรอบพื้นที่อยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกป่าดังกล่าวนี้ว่า ป่าปะคำ หรือที่ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนจำนวน 4 ป่าชุมชน (Information Technology Center RFD, 2016) ได้แก่ ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งไผ่ (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2544) ป่าชุมชนบ้านประชาสามัคคี (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2544) ป่าชุมชนบ้านหนองกรวด (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2555) และป่าชุมชนบ้านปายาง (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2559) ซึ่งป่าชุมชนทั้งหมดอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรวล และป่าหนองหมี ในพื้นที่ดังกล่าว ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปเก็บของป่ามาขายตามฤดูกาล เช่น ในฤดูฝนจะเข้าไปเก็บเห็ดป่ามาขาย ในฤดูแล้งจะเข้าไปเก็บยอดไม้ป่าหรือผลไม้ป่ามาขายเช่น ลูกตะคร้อ สมอ ฯลฯ ขณะเดียวกันก็มีจำนวนไม่น้อยที่ไปแอบตัดไม้ขนาดใหญ่มาเลื่อยขาย หรือมาเผาเป็นถ่านขาย ทำให้ป่าในปัจจุบันมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามมีผู้ที่เกี่ยวข้องอีกหลายกลุ่มในพื้นที่ที่เห็นความสำคัญของพื้นที่ป่าไม้ดังกล่าว เช่น พระ ช่างราชการ ชาวบ้านในพื้นที่ ภาคเอกชนในพื้นที่ ทหาร เยาวชน ตลอดจนอาสาสมัครนอกพื้นที่ จึงได้เข้าร่วมกันอนุรักษ์ป่าผืนนี้ให้คงอยู่ ซึ่งการดำเนินการนั้นไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง และ

ไม่สามารถยับยั้งการทำลายพื้นที่ป่าไม้ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วได้ Benjachai (2000) กล่าวถึงการบริหารและการจัดการป่าชุมชน (community forest administration and management) ว่าเป็นการจัดตั้งและบริหารองค์กรป่าชุมชน เพื่อดำเนินการหรือจัดการป่าชุมชนให้ดำเนินไปได้ด้วยดี รวมถึงการรวบรวมเอาหลักวิชาการสาขาต่างๆทางวิทยาศาสตร์ ทางเศรษฐศาสตร์ป่าไม้และสังคมศาสตร์มาใช้ดำเนินการในป่าชุมชน เพื่อให้ป่าชุมชนตอบสนองต่อนโยบายและวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ในป่าชุมชนนั้นๆ และเพื่ออนุรักษ์ ป้องกัน และปรับปรุงผลผลิตของป่าชุมชนให้ดีขึ้นและยั่งยืน การศึกษานี้จึงได้ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลปฐมภูมิที่เก็บในพื้นที่ เพื่อวิเคราะห์เป็นแนวทางการร่วมมือของชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านป่ายางที่ชัดเจน และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตอบสนองต่อความต้องการของผู้นำ ผู้ที่เกี่ยวข้องและชาวบ้านในพื้นที่ที่เห็นว่า ในพื้นที่พบปัญหาการบุกรุกเขตป่าเพื่อทำการเกษตร ที่ผ่านมา ผู้นำและชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นป่าชุมชนในเขตเทศบาลตำบลปะคำ แต่ยังคงขาดรูปแบบการจัดการดูแลที่ชัดเจน การศึกษานี้จึงศึกษาและวิเคราะห์หารูปแบบในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์อย่างยั่งยืนในการใช้พื้นที่ป่าชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจลักษณะทางกายภาพและสำรวจข้อมูลทางชีวภาพในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรवल และป่าหนองหมี ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อศึกษาบริบทของป่าชุมชนและการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชุมชนรอบป่าสงวนแห่งชาติป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรवल และป่าหนองหมี ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อวิเคราะห์เสนอรูปแบบบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมในป่าสงวนแห่งชาติ ป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรवल และป่าหนองหมี ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้ครอบคลุมพื้นที่ป่าชุมชนที่ขึ้นทะเบียนแล้วจำนวน 4 แห่งใน อบต.ปะคำ (Information Technology Center RFD, 2016) ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งไผ่ (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2544) ป่าชุมชนบ้านประชาสามัคคี (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2544) ป่าชุมชนบ้านหนองกรด (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2555) และป่าชุมชนบ้านป่ายาง (ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2559) รวมถึงที่พักสำนักสงฆ์ 1 แห่ง คือ วัดป่าปะคำธรรมสามัคคี มีพื้นที่รวมกันประมาณ 4,200 ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรवल และป่าหนองหมี ได้ทำการศึกษากลุ่มประชากรที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมในป่าชุมชนดังกล่าว ได้แก่ ผู้ชุมชนและผู้บริหารในเทศบาลตำบลปะคำ เช่น นายกเทศมนตรี รองนายกเทศมนตรี ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นต้น พระที่วัดป่าปะคำธรรมสามัคคี นักเรียนในโรงเรียนเขตเทศบาลตำบลปะคำ ด้านเนื้อหาการศึกษาวัตถุประสงค์นี้ผลการศึกษาเพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมต่อการบริหารจัดการป่าไม้ในเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยศึกษาจากบริบทและปัญหาในพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วยการสำรวจลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ ลักษณะทางสังคม เช่น การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานของรัฐและชุมชนท้องถิ่น รวมถึงพระสงฆ์ และสถาบันอื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น เพื่อให้เกิดการจัดการป่าอย่างยั่งยืน

ผลของการศึกษานี้รวมถึง ข้อมูลลักษณะทางกายภาพและข้อมูลทางชีวภาพของป่าชุมชน ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ ซึ่งสามารถนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนสำหรับการบริหารจัดการป่าชุมชนสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไปในอนาคต นอกจากนี้การศึกษายังจะได้รับการวางระบบเฝ้าระวังไฟป่าแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน กฎกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าไม่ร่วมกัน และเสนอแนะแนวทางในการบริหารจัดการป่าโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกภาคส่วน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ช่วงเตรียมการ คณะได้เตรียมคณะทำงานในระดับพื้นที่หมู่บ้านหรือระดับตำบลหรืออำเภอ โดยให้คณะทำงานทำความเข้าใจกรอบการดำเนินงานร่วมกันในภาพรวม จากนั้นจึงแบ่งหน้าที่การทำงานของคณะทำงาน

2. ช่วงดำเนินโครงการ

- จัดทำฐานข้อมูลผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินงาน เช่น ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ การใช้ประโยชน์ที่ดินในอดีต ขอบเขตการปกครอง ฯลฯ โดยเป็นข้อมูลจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานที่ดินจังหวัดบุรีรัมย์ สถานีพัฒนาที่ดินบุรีรัมย์ สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานเกษตรอำเภอ เป็นต้น

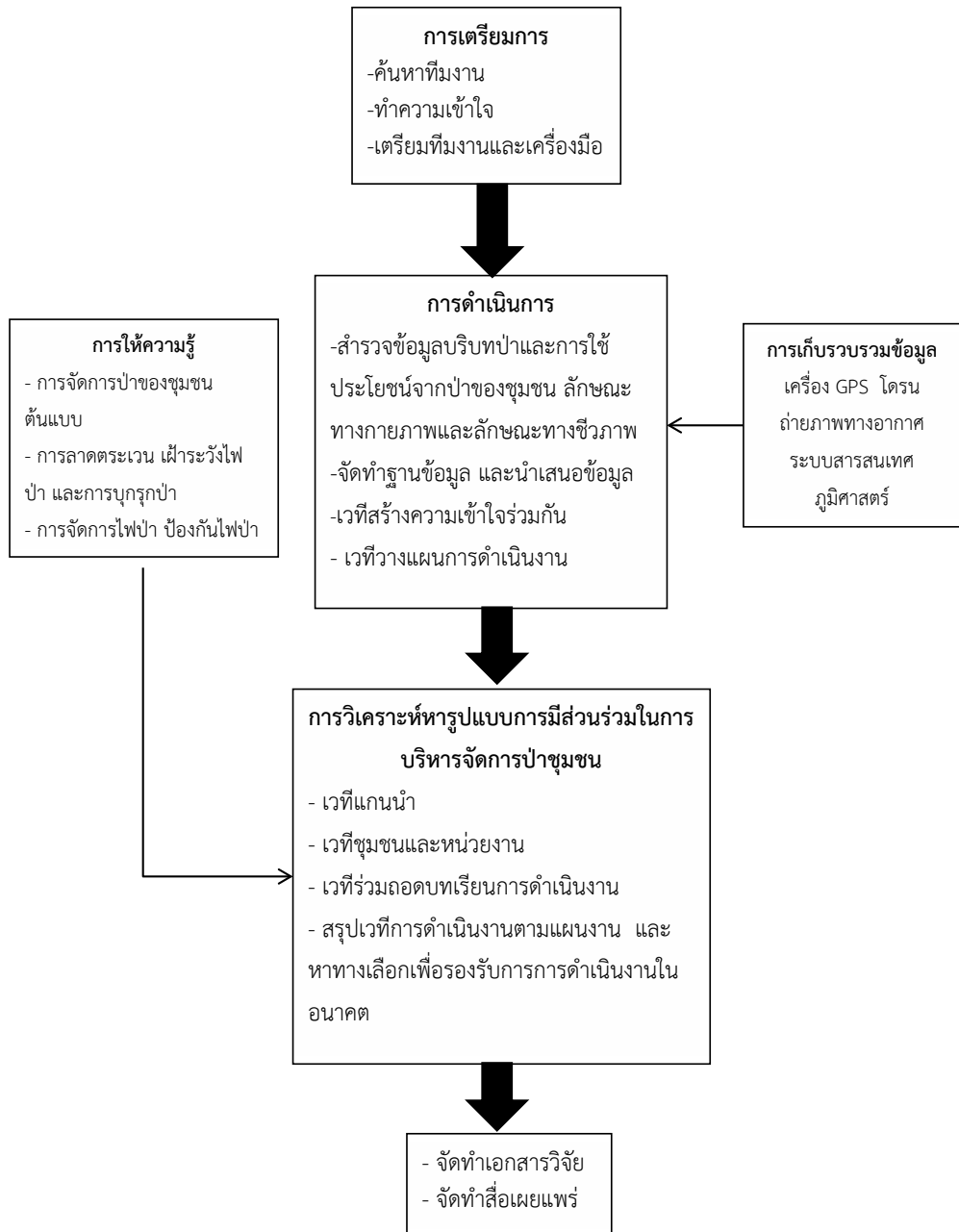
- รวบรวมข้อมูลบริบทการบริหารจัดการป่าและสำรวจการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน โดยการประชุม/สนทนากลุ่ม และรวบรวมข้อมูล ลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางชีวภาพ โดยการประชุมร่วมกับคนในพื้นที่โดยการจัดสนทนากลุ่มเพื่อสำรวจปัญหาป่าชุมชน และความต้องการข้อมูลป่าชุมชน

- นำเสนอข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (ชาวบ้านและกลุ่มผู้ดำเนินงานวิจัย) จัดเวทีนำเสนอข้อมูลผลการวิจัย และตรวจสอบข้อมูลร่วมกับชุมชนเป้าหมาย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย เวทีสร้างความเข้าใจร่วมกัน เวทีวางแผนการดำเนินงาน (หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน) การร่วมดำเนินกิจกรรมตามแผน และเวทีนำเสนอข้อมูลเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมปรับเปลี่ยนแก้ไขหลังดำเนินการ

- นำเสนอผลสรุปของการดำเนินการต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน

3. ขั้นตอนการวิเคราะห์หารูปแบบการบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ สำหรับการวิเคราะห์เพื่อหารูปแบบการบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาตินี้ ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ 1) เวทีร่วมวางแผนการดำเนินงานเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชน 2) เวทีร่วมวางแผนดำเนินงานในภาพรวมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้แก่ ชาวบ้าน ส่วนราชการ พระสงฆ์ และภาคเอกชนในพื้นที่ 3) เวทีร่วมถอดบทเรียนการดำเนินงาน และ 4) เวทีเพื่อสรุปการดำเนินงานตามแผนงาน และหาทางเลือกเพื่อรองรับการดำเนินงานในอนาคต

ภาพที่ 1 แสดงกรอบการศึกษาของการศึกษานี้

ภาพที่ 1 กรอบการศึกษา

ผลการศึกษา

1. บริบทของป่าและการมีส่วนร่วมในการจัดการป่า

จากการศึกษาจากเอกสาร และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ป่าสงวนแห่งชาติป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรวล และป่าหนองหมี่ ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ ได้ถูกประกาศเป็นป่าชุมชน และที่พักล้านักสงฆ์ ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านทุ่งไผ่ ป่าชุมชนบ้านประชาสามัคคี ป่าชุมชนบ้านหนองกรด ป่าชุมชนบ้านปายาง และ วัดป่าปะคำธรรมสามัคคี โดยพื้นที่ป่าดังกล่าวครอบคลุมเนื้อที่รวม 4,239 ไร่ 3 งาน 80 ตารางวา หรือ 6.78 ตารางกิโลเมตร (ภาพที่ 2 แสดงพื้นที่ป่าชุมชนและวัดป่าปะคำธรรมสามัคคี) ประกอบด้วยพื้นที่ดังนี้

- 1) ป่าชุมชนบ้านหนองไผ่ เริ่มโครงการป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2544 มีเนื้อที่ 1,460 ไร่ 3 งาน 89 ตารางวา
- 2) ป่าชุมชนบ้านประชาสามัคคี เริ่มโครงการป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2544 มีเนื้อที่ 172 ไร่ 2 งาน 15 ตารางวา
- 3) ป่าชุมชนบ้านหนองกรด เริ่มโครงการป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2555 มีเนื้อที่ 244 ไร่ 2 งาน 5 ตารางวา
- 4) ป่าชุมชนบ้านปายาง เริ่มโครงการป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2559 มีเนื้อที่ 1,945 ไร่ 1 งาน 21 ตารางวา
- 5) ที่พักล้านักสงฆ์ ป่าปะคำธรรมสามัคคี มีเนื้อที่ 416 ไร่ 2 งาน 50 ตารางวา

ผู้ศึกษาได้จัดเวทีสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2561 โดยมีชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ร่วมประชุม และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พบว่า ป่าชุมชนทั้ง 4 แห่ง และที่พักล้านักสงฆ์นี้ พบปัญหาการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาไฟป่าช่วงฤดูแล้งทุกปี และยังพบการบุกรุกเพื่อทำการเกษตร อยู่ในพื้นที่ป่า ผู้นำชุมชนและพระสงฆ์จึงได้ร่วมกันสร้างกฎกติกาป่าในการใช้พื้นที่ป่าชุมชน แต่ก็ยังมีคนลักลอบตัดไม้อยู่ จึงเสนอให้หาทางออกและแนวทางการแก้ปัญหาการลักลอบตัดไม้ ส่วนปัญหาไฟป่า ผู้นำและชาวบ้าน สันนิษฐานว่าเกิดจากการเผาหญ้าแห้ง เพื่อให้หญ้าอ่อนที่เกิดใหม่เป็นอาหารของสัตว์เลี้ยงประเภท วัว และควาย และเกิดการลุกลาม เข้าไปยังป่าในช่วงหน้าแล้ง จึงควรมีวิธีการแก้ไขหรือแนวทางในการป้องกันหรือเฝ้าระวังไฟป่านี้ รวมถึงการมีแนวเขตป่าชุมชนที่ไม่ชัดเจนทำให้ยังเกิดการบุกรุกป่าเพื่อแผ้วถางเป็นพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านรอบป่านี้

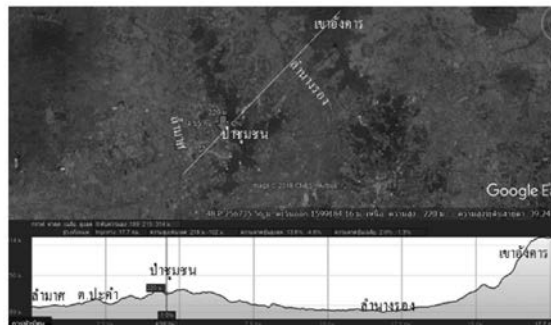
2. ลักษณะทางกายภาพและสำรวจข้อมูลทางชีวภาพในพื้นที่ป่า

2.1 ลักษณะทางกายภาพ

จากการสำรวจด้วยเครื่องมือทางภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศ รวมถึงการสำรวจภาคพื้นดินร่วมกับผู้นำชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลลักษณะทางกายภาพ ดังนี้ สภาพภูมิประเทศบริเวณป่าชุมชนเป็นที่สูงจากพื้นที่รอบๆ โดยมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 220 เมตรจากระดับทะเลปานกลาง ดังภาพที่ 3

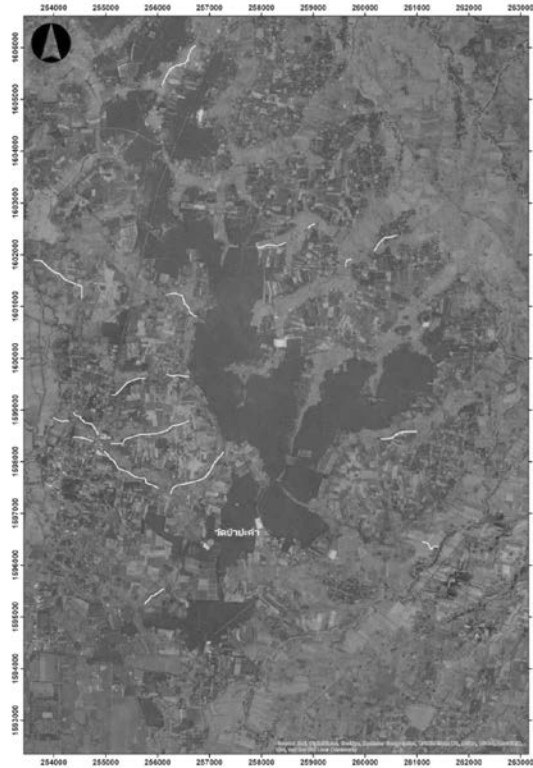

ภาพที่ 2 แผนที่ป่าชุมชน ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าโคกใหญ่ ป่าหนองพระสรวล และป่าหนองหมี
ที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ (จอบเขตป่าชุมชนตัดแปลงจากแผนที่ของสำนักงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์)
ที่มา: Land Development Department (2018)

ภาพที่ 3 ภาพตัดขวางสภาพภูมิประเทศบริเวณป่าชุมชน
ที่มา: Google Earth (2018)

ภาพตัดขวางสภาพภูมิประเทศบริเวณป่าชุมชน (ภาพที่ 3) แสดงให้เห็นถึงความสูง-ต่ำของพื้นที่บริเวณป่าชุมชน ที่มีความสูงจากพื้นที่รอบๆ และลาดเอียงลงไปยังด้านทิศตะวันออก จนถึง ลำน้ำรางรอง ซึ่งเป็นบริเวณที่ต่ำที่สุด โดยจะผ่านชุมชนและพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านรอบๆ ป่าชุมชน และทิศตะวันตกจะลาดเอียงลงไปยังลำน้ำมาศ โดยจะผ่านพื้นที่เกษตรกรรม หมู่บ้าน และ เทศบาลตำบลปะคำ ก่อนจะถึงลำน้ำมาศ ดังนั้น ป่าแห่งนี้ จึงเป็นต้นกำเนิดลำน้ำสาขาทั้งของ ลำน้ำรางรอง และลำน้ำมาศ แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทำให้ลำน้ำถูกเปลี่ยนสภาพเป็นที่ราบเพื่อการเพาะปลูก จึงเหลือเพียงร่องรอย ซากของลำน้ำเดิม ที่ขาดเป็นท่อน ๆ ดังภาพที่ 4

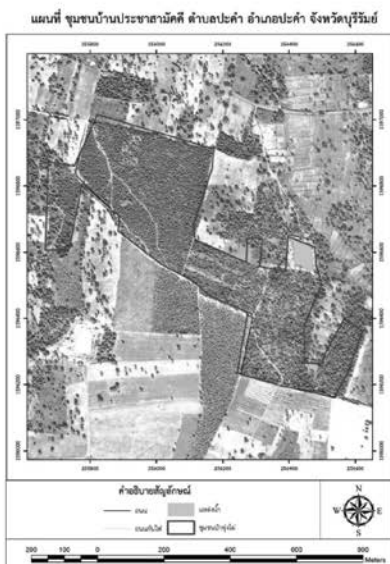
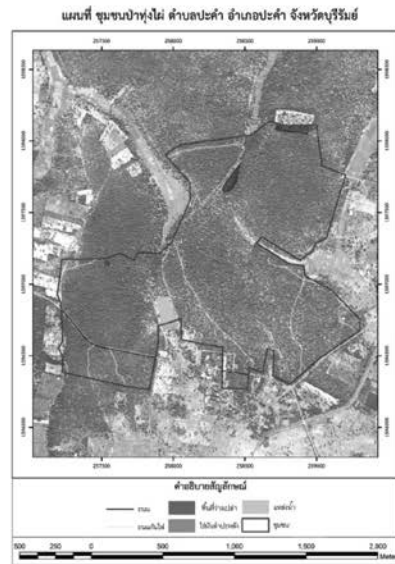
ภาพที่ 4 ลำน้ำที่ไหลจากบริเวณที่สูงของป่าชุมชน

ที่มา: Land Development Department (2018)

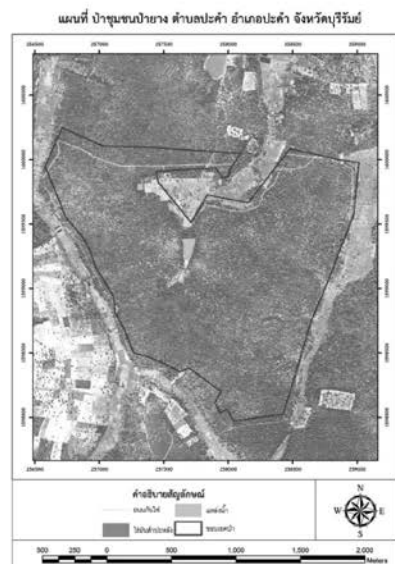
การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าปัจจุบันพบว่า ชุมชนโดยผู้นำและคณะกรรมการมีการปรับปรุงแหล่งน้ำ เพื่อใช้ในการเกษตรและให้ป่ามีความชุ่มชื้นเป็นการรักษาระบบนิเวศ อีกทั้งยังมีการสร้างแนวถนนกันไฟ โดยใช้ถนนแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นสวนๆ เพื่อจำกัดการลุกลามของไฟป่า และให้สะดวกต่อการจัดการไฟป่า และยังพบพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกโดยชาวบ้านเพื่อทำการเกษตร ส่วนใหญ่เป็นไร่ มันสำปะหลัง และบางส่วนถูกทิ้งร้าง ดังแสดงในภาพที่ 5 และภาพที่ 6

2.2 ข้อมูลทางชีวภาพ

จากการสำรวจข้อมูลชีวภาพ พบไม้ยืนต้น ไม้พุ่มและเถาวัลย์ สัตว์ป่าและแมลง รวมถึงสมุนไพรต่าง ๆ โดยผู้ศึกษาได้สำรวจร่วมกับผู้นำชุมชน คณะกรรมการ ชาวบ้าน และปราชญ์ด้านสมุนไพรในชุมชน ทั้ง 5 แห่ง โดยใช้วิธีการจัดทำแปลงตัวอย่าง ขนาด 20x20 เมตร จำนวน 5 แปลง พบว่า มีพันธุ์ไม้ทั้งหมด 80 ชนิด เป็นไม้ยืนต้น 42 ชนิด ไม้พุ่มและเถาวัลย์ 38 ชนิด สัตว์และแมลง 22 ชนิด

5c

5d

ภาพที่ 5 การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อกำการเกษตร 5a ป่าชุมชนหนองกรด 5b ป่าชุมชนทุ่งไผ่ 5c ป่าบ้านประชาสามัคคี และ 5d ป่าชุมชนป่ายาง ที่มา: Google Map (2018)

ภาพที่ 9 แผนที่วัดป่าปะคำ

ที่มา: Google Map (2018)

ไม้ยืนต้น ที่พบมาก ได้แก่ พะงาด (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Memecylon scutellatum*) ไม้แดง (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Xylocarpus xylocarpa*) ซึ่งเป็นไม้มีสรรพคุณทางยา และนิยมใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ พบร่องรอยการถูกตัดจากผู้บุกรุก ผู้นำชุมชน สันนิษฐานว่า ถูกตัดไปเพื่อจำหน่ายให้กับโรงเลื่อยโดยมีนายทุนจ้างวาน และเพื่อเผาถ่านโดยชาวบ้านในชุมชนรอบๆ ป่า ไม้พุ่มและเถาวัลย์ที่พบมาก ได้แก่ หน้้าเพ็ก (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Vietnamosasa pusilla*) ต้นอ่อนใช้เป็นอาหารสัตว์พวก โค กระบือ พัดยายซี (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Xyphidium caeruleum* Aubl) และสาบเสือ (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Chromolaena odorata*) ตามลำดับ

สัตว์ป่า ที่พบมาก ได้แก่ นก เช่น นกกระเจิบ (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Orthotomus*) นกกระจอก (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Passeridae*) นกกา (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Corvus*) ส่วนแมลงที่พบส่วนใหญ่เป็น มดแดง (ชื่อวิทยาศาสตร์: *Oecophylla smaragdina*) ทำรังบนต้นไม้ นิยมกินเป็นอาหาร ทั้งไข่ และตัวมดแดง

3. การหารูปแบบบริหารจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม

การประชุม โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และชาวบ้าน จัดขึ้น ณ วัดป่าปะคำ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ป่าที่ทำการวิจัย เพื่อเสนอปัญหา และร่วมวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดเน้นการมีส่วนร่วม และเพื่อการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ให้ยั่งยืน (ภาพที่ 10) ผลการประชุมกลุ่มได้ข้อสรุปเกี่ยวกับแนวทางในการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมาแล้ว คือ การจัดทำแผนที่ขอบเขตป่าให้ชัดเจน เพื่อป้องกันการบุกรุกต่อไปในอนาคต การจัดการและหาแนวทางเฝ้าระวังการตัดไม้ทำลายป่า การจัดทำแนวป้องกันไฟ และการจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพของป่าชุมชน

ภาพที่ 10 การประชุม โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และชาวบ้าน จัดขึ้น ณ วัดป่าปะคำ

ทางชุมชนได้ดำเนินการตามแผนเพื่อรับมือจากไฟป่า ซึ่งจะเกิดช่วงระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม โดยผู้นำชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้านได้ร่วมกันจัดทำแนวกันไฟในรูปแบบต่างๆ เช่น ใช้รถไถทำถนนในป่า เพื่อแบ่งป่าออกเป็นสวน การทำความสะอาดเศษใบไม้จากถนนที่เคยทำไว้แล้ว เพื่อขจัดเชื้อไฟ ที่จะเป็ต้นเหตุของการลุกลามไปยังพื้นที่อื่น เป็นต้น (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 11 การดำเนินการตามแผนเพื่อรับมือจากไฟป่าในชุมชน

ในการศึกษานี้พบว่า การจัดการและหาแนวทางเฝ้าระวังการตัดไม้ทำลายป่าในแต่ละพื้นที่ป่าชุมชนมีรูปแบบแตกต่างกันตามบริบท สภาพแวดล้อม และความรุนแรงของปัญหา ในพื้นที่ศึกษานี้พบว่า พื้นที่ป่าชุมชนบ้านป่ายางที่พบการดำเนินการที่ต่อเนื่องและชัดเจน โดยมีการประชุมชาวบ้านที่เกี่ยวข้องสม่ำเสมอ เพื่อสื่อสารและแจ้งข่าวสาร และเตือนให้ระวังเกี่ยวกับการบุกรุก ชี้แจงข้อกฎหมาย โดยเชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้และให้เห็นความสำคัญของต้นไม้และป่าชุมชนแก่ ชาวบ้านและลูกหลาน รวมถึงมีการดำเนินการเกี่ยวกับการข่าว โดยการให้อาสาสมัครที่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้แนวเขตป่า เป็นผู้สื่อสารมายังคณะกรรมการ เมื่อมีผู้บุกรุกหรือต้องสงสัยว่าจะมาตัดไม้ทำลายป่า ดังแสดงในภาพที่ 12 ซึ่งการดำเนินการในลักษณะบูรณาการชุมชน และหน่วยงานของรัฐนี้ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 12 การประชุมวางแผนเพื่อลงพื้นที่สำรวจแนวเขต และการประชุมทำความเข้าใจ
ตกลงโทษการบุกรุกป่า โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้

สรุปและอภิปรายผล

ผลการศึกษารับรู้ของป่าชุมชนและการมีส่วนร่วมจัดการป่าของชุมชนรอบป่าสงวนแห่งชาติ ในเขตเทศบาลตำบลปะคำ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ คณะกรรมการดูแลป่าชุมชนได้ร่วมดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่ากับหน่วยงานภาครัฐ โดยกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่า จัดกิจกรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เช่น การปลูกป่า การนำแนวกันไฟ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Saengchan et al. (2014) ที่ได้ทำการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาป่าชุมชน เขาราวเทียนทองจังหวัดชัยนาท พบว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนมีคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จากตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน วางแผน บริหาร หาแหล่งสนับสนุนงบประมาณ ประชาชนในกลุ่มส่วนใหญ่มีความรู้ ความเข้าใจ และสนใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในการจัดการป่า โดยกิจกรรมที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมมากที่สุด คือ การจัดการพื้นที่ป่าไม้ การปลูกและฟื้นฟูป่า รวมทั้งการป้องกันและการอนุรักษ์ป่า

ผลการสำรวจสภาพภูมิประเทศของป่าชุมชน พบว่า ป่าดังกล่าวมีลักษณะเป็นป่าต้นน้ำ เนื่องจากอยู่บนเนินสูงจากพื้นที่รอบๆ พบเส้นทางน้ำที่ไหลจากป่าลงสู่ลำน้ำสายใหญ่ แต่ถูกตัดขาดจากการเข้าทำการเกษตรในพื้นที่ และมีชุมชนอาศัยอยู่รอบๆ ปัญหาที่ตามมาคือ เกิดภัยน้ำท่วมในช่วงหน้าฝนหรือน้ำหลากจึงบริหารจัดการอุทกภัยได้ยาก เนื่องจากไม่มีร่องน้ำที่ใช้ในการระบาย และไม่สามารถกักเก็บน้ำ หรือจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในพื้นที่ได้ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า บางชุมชนได้เล็งเห็นความสำคัญของการบริหารจัดการป่าที่จะเป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการทรัพยากรอื่นๆ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ดังนั้น ผู้นำชุมชนดังกล่าวจึงได้ริเริ่มการบริหารจัดการทรัพยากรแบบบูรณาการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของหลายภาคส่วน เพื่อบริหารจัดการพื้นที่อย่างยั่งยืน ทั้งป่าและน้ำ เช่น การขุดคลองกันเขตป่า การขุดคลองในเขตป่า เพื่อเป็นแนวกันไฟป่าและให้ความชุ่มชื้นกับป่า เป็นต้น

ป่าชุมชนทั้ง 4 ป่าดังกล่าวเป็นป่าที่อยู่ใกล้กับชุมชน ซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหารป่า โดยชาวบ้านจะเข้าไปเก็บพืชที่เป็นผักป่า และเห็ดตามฤดูกาล และเข้าไปเก็บกิ่งไม้และไม้ล้มมาใช้เป็นฟืนเชื้อเพลิงในกิจกรรมประจำวัน รวมทั้งการใช้ประโยชน์อื่นๆ ดังนั้นพื้นที่ดังกล่าวจึงเสี่ยงต่อการบุกรุก การมีคณะกรรมการป่าชุมชนจึงเป็นแนวทางที่เหมาะสมในการบริหารจัดการป่า โดยให้ชุมชนที่จะใช้ประโยชน์

จากป่าดูแล เฝ้าระวัง ป้องกันเอง จากการศึกษาพบว่า ผู้นำได้สื่อสาร ชี้แจงและทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นอย่างสม่ำเสมอกับชาวบ้าน ทั้งนี้ได้เชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้เกี่ยวกับโทษของการบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า เพื่อให้ชาวบ้านที่อยู่รอบป่าได้ตระหนักและให้ความสำคัญกับป่าชุมชน มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Pounngamchuen, Supa-udomlerk & Rungkawat (2013) ที่ได้ ศึกษาการพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษา บ้านทาป่าเปา ตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน พบว่า ผลของการทำลายป่าในอดีต ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านหันมาฟื้นฟูป่าด้วยกิจกรรมต่างๆ อย่างจริงจัง ซึ่งในอนาคตชาวบ้านต้องการส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประโยชน์ของป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชนทั่วไปและกลุ่มเยาวชนให้มากขึ้น และยังพบว่าชุมชนมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอก สอดคล้องกับงานวิจัยของ Kumsap (2015) ที่ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับ การจัดการป่าชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู จังหวัดอุบลราชธานี ชุมชนมีความต้องการความร่วมมือ ช่วยเหลือจากภายนอก และมีการสร้างเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนจากภายนอกด้วย

ข้อเสนอแนะ

ผลการสำรวจลักษณะทางกายภาพสามารถนำไปเป็นข้อมูลหรือแนวทางในการบริหารจัดการน้ำ เพื่อการเกษตรในชุมชนรอบๆ ได้ รวมถึงยังจะช่วยแก้ปัญหาอุทกภัยในฤดูฝนหรือน้ำหลากได้ เนื่องจากป่าชุมชนมีลักษณะเป็นเนินสูง เป็นแหล่งต้นน้ำ พบเส้นทางน้ำเดิมที่เคยไหลในอดีตก่อนจะถูกปรับสภาพเป็นที่ราบเพื่อการเพาะปลูก และยังพบพื้นที่บุกรุกของชาวบ้านเป็นพื้นที่เกษตรกรรม และบางส่วนมีความเสี่ยงต่อการบุกรุก เช่น บริเวณที่พื้นที่เกษตรติดกับแนวเขตป่า ซึ่งไม่มีรั้วหรือถนนกั้น ทำให้เสี่ยงต่อการบุกรุกหรือขยายพื้นที่เข้ามาเขตป่า ข้อมูลความเสี่ยงดังกล่าวสามารถระบุพื้นที่ ตำแหน่งได้ และใช้เป็นแนวทางในการป้องกันการบุกรุก เช่น ติดตั้งป้ายแสดงแนวเขตบริเวณจุดเสี่ยง เพื่อลดความขัดแย้งในอนาคต

การศึกษาค้นคว้านี้เกี่ยวข้องกับการจัดทำแนวเขตป่าชุมชนและสภาพป่าปัจจุบัน จากการลงพื้นที่ประชุมกลุ่มและพูดคุยกับผู้นำ พบว่ามีชาวบ้านทำกินอยู่ในเขตป่าบางส่วน เนื่องจากความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทั้งจากตัวชาวบ้านเอง และจากข้อมูลแผนที่ รวมถึงแปลงที่ดินของหน่วยงานรัฐที่ไม่ชัดเจน เนื่องจากใช้เครื่องมือที่มีความละเอียดแม่นยำไม่เท่ากัน การศึกษาในด้านการส่งเสริมให้บูรณาการข้อมูลเข้าด้วยกัน เพื่อทำให้แนวเขตที่ดิน การปกครอง และแนวเขตป่าระหว่างหน่วยงานชัดเจน จะเป็นแนวทางให้การบริหารจัดการพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Benjachai, S. (2000). Community Forest Management and Planning [in Thai]. *The Golden Teak Journal*, 25(2), 6-13.
- Boonyiam, P. & Mahakhan, P. (2015). Pakham: The Way of Life and Existence of Elephant Herders under Dynamic of Change in Social and Cultural [in Thai]. *Academic Journal for the Humanities and Social Sciences burapha university*, 23(41), 91 – 111.
- Google Map. (2018). *Pakam sub-district, Pakam district, Buriram*. Retrieved March 15, 2018, from <https://www.google.com/maps/place/Pakham+District,+Buri+Ram/@14.397477,102.6026509,26106m/data=!3m2!1e3!4b1!4m5!3m4!1s0x311bc928b0c93a29:0x30469cfc8de5c90!8m2!3d14.386538!4d102.644587>
- Information Technology Center, RFD. (2016). *Database of Forest in Thailand* [in Thai]. Retrieved from November 15, 2018, from http://forestinfo.forest.go.th/fCom_detail.aspx?id=11318
- Kumsap, K. (2015). Sustainable Community Forest Management in Local Development A case study Ban Don Moo Community Forest, Ubon Ratchathani Province [in Thai]. *Rajabhat Agricultural Journal*, 14(1), 31-36.
- Land Development Department. (2018). *Orthophoto in Buriram Province*.
- Pounggamchuen, J., Supa-udomlerk, T.S., & Rungkawat, N. (2013). Participatory Development of the People in Community Forest Management Model: A Case Study of Baan Tha Pha Pao, Tha Pra Duk Sub-district, Maetha District, Lampun Province [in Thai]. *KMUTT Research and Development Journal*, 36(2), 215-234.
- Saengchan, P., Pengpae, S., & Mirasing, V. (2014). A Model of Sustainable Management Natural Resource by Community: A Case Study of Khaoraoteanthong [in Thai]. *Journal of Chandrakasemsarn*, 39(20), 19-28.
- Sritanatorn, P. (2010). Sustainable community forest management in local development: Community practice, people participation, and the success of forest conservation of Huay-Mae-Hin community forest, Ngao district, Lampang province [in Thai]. *Journal of Forest Management (Thailand)*, 4(8), 74-91.

